Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 2, İstanbul 2000, 175-182

FUZÛLÎ'NİN "HEVÂ'DAN GAYRI"SI

Nilgün AÇIK[*]

ÖZET

Klâsik Türk şiirinde, kelimelerin oluşturduğu hayal dünyasına girmek, kelimenin arka planındaki çağrışım genişliği ve kültürün kelimede ortaya çıkan boyutunu ele almakla mümkündür. Bir beytin tam manasıyla anlamlandırılabilmesi için, kelimelerin sözlük anlamlarının ve yüklendikleri sembolik değerlerin bilinmesi gerekir. Bu amaçla beyte yaklaştığımızda anlamın, ya teşbih, istiare, mecaz, telmih, tevriye gibi anlamla ilgili sanatlar yoluyla; ya da kelimenin yazılışı ve harfleriyle ilgili hatırlatmalara dayanarak, gizlendiği görülür. Beyti okumak, şâirin fikir ve hayal dünyasını kavramak ve klâsik şiiri oluşturan malzemeyi kullanmadaki orijinalitesini tespit etmek, beytin tek tek kelimeleri üzerinde durarak, kelimelerin harflerinin arkasına gizlenmiş hayal dünyasına girmek, beytin layıkıyla anlaşılmasını sağlayacaktır. Kelimelerin beytin anlaşılmasındaki mühim rolünden hareketle, Fuzûlî'nin "Gayrı" redifli gazelindeki "Hevâ" kelimesi ve kelimenin neyin içinden geçen hava, aşk, hevâ vü heves(heves/istek), nağme anlamları ile oluşturulan arka planındaki hayal dünyasına, bu sahadaki bilim adamlarının kelimeyi ve beyti anlamlandırmasına, daha sonra da Fuzûlî'nin başka beyitlerinde ve diğer şâirlerde kelimenin kullanımına değinilmiştir. Ayrıca beyitteki anlamın, daha belirgin olarak ortaya çıkması için, âh ve hevâ kelimelerinin ilişkisi üzerinde durularak, hevâ kelimesine yüklenilen sembolik değer tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler
Hevâ, Gayrı, Fuzûlî, Âh, Aşk.

Klâsik Türk şiirinde, kelimelerin sözlük anlamlarıyla oluşturulan hayal dünyasının sınırları, kelimenin kültür içinde kazandığı bir takım sembol değerlerle de genişletilir. Bu, daha çok istiare, teşbih, mecaz, telmih ve tevriye gibi anlamla ilgili sanatlar yoluyla; kimi zaman da cinas ve iştikak gibi söz sanatlarıyla yapılır. Bazen de, kelimenin yazılışı ve harfleriyle ilgili

[*] Araştırma Görevlisi, Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

hatırlatmalara dayanarak anlam gizlenir. Şâirin, beyitte anlatmak istediğini tam manasıyla kavrayabilmek için, kelimelerin sözlük anlamlarıyla beraber, delâlet ettikleri ve yüklendikleri her türlü sembol değerlerin bilinmesi lazımdır. "Kelimelerin sözlük karşılıkları dışında, ya bizce bilinmeyen ilk anlamlarının, ya da sonradan farklı mefhumlara işaret etmek üzere yüklendikleri manâların tespiti gerekir."[1]

Bu yazıda kelimenin harflerinin arkasına gizlenmiş bir hayal dünyasını anlama gayretinin örneği olarak Fuzûlî'nin,

Ney-i bezm-i gamem ey âh ne bulsan yele ver
Oda yanmış kuru cismimde hevâdan gayrı

beytindeki "hevâ" kelimesi üzerinde durulacaktır.

Bu beyti, Ali Nihad Tarlan, "Gam meclisinin neyiyim. Ey âh, kuru cismimde havadan gayrı ne bulursan yele ver, mahvet."[2] şeklinde günümüz Türkçe'sine çevirmiştir. Tarlan, "hevâ" kelimesini anasır-ı erba'adan biri olan "hava" anlamı ile almıştır. Dolayısıyla açıklaması da bu doğrultuda yapılmış, "Neyin içinde havadan başka bir şey yoktur. Burada hava, aşk ma'nâsındadır. Aşktan başka herşeyinin mahvolmasını istiyor."[3] demiştir. A. Nihad Tarlan, "hevâ" kelimesini h a v a ve a ş k anlamında almıştır.

Hasibe Mazıoğlu, bu beyti "Gam meclisinin neyiyim. Ey âh! Kuru cismimde hevâ ve hevesten başka ne bulursan yele ver, yok et." şeklinde günümüz Türkçesine çevirmiş ve şöyle açıklamıştır: "Fuzûlî, zayıflamış vücudunu neye benzetmiştir. Hevâ kelimesi tevriyelidir. Kuru bir kamıştan olan neyin içinde nasıl sadece hava, yani neyzenin nefesi varsa, Fuzûlî'nin de ney gibi kuru vücudunda aşk ve arzudan başka bir şey yoktur. Ah, hava, yel kelimeleriyle iham-ı tenasüp sanatı yapılmıştır."[4]. Hasibe Mazıoğlu, "hevâ" kelimesini a ş k ve a r z u anlamlarında almıştır.

Nâmık Açıkgöz bu beyti, " Gam meclisinin neyiyim. Ey âh! Kurumuş cismimde havadan/istekten gayrı ne bulursan yele ver." şeklinde günümüz

---

[1] Emine Yeniterzi, "Metin Şerhiyle İlgili Görüşler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Yayını, Konya 1999, s.63.

[2] Ali Nihad Tarlan, *Fuzûlî Dîvânı Şerhi-III*, Ankara 1985, s.185.

[3] Ali Nihad Tarlan, *a.g.e.*, s.185.

[4] Hasibe Mazıoğlu, *Fuzûlî ve Türkçe Dîvân'ından Seçmeler*, Ankara 1986, s.205.

Türkçesine çevirmiş ve Fuzûlî'nin, "hevâ" kelimesini hava ve istek anlamlarında tevriyeli kullandığını söylemiştir[5].

Aynı beyit, tarafımızdan "Gam meclisinin neyiyim, ey âh, ateşle yanmış kuru cismimde hava/istek'ten başka ne bulursan yele ver, savur", şeklinde günümüz Türkçesine çevirilmiş, "hevâ" kelimesinin neyin içinden geçen hava ve hevâ vü heves, yani istek anlamlarında ihamlı kullanıldığına dikkat çekilmişti. Ayrıca kelimenin hava, aşk, heves/istek, anlamları yanında nağme anlamına gelebileceği üzerinde de durulmuş, böylelikle "hevâ" kelimesinin iham sanatı oluşturduğuna da değinilmişti[6].

Beyitte âşık ilk bakışta, âh'a seslenerek, kendisinin aşk meclisinin neyi olduğunu, sararmış kamış gibi ateşte yanmış kuru vücudunda hava/istekten başka bir şey bulunursa bunların rüzgâra verilmesini ve rüzgârın da bunu alıp götürmesini istiyor gibi görünmektedir. Tasavvuf geleneğinde ney insana benzetilmiştir; Allah ona ruhunu üflemiştir. Ney inler, âh eder, gam meclisinde üflenir.

Kamıştan yapılan ney, fırınlanarak terbiye edilir ve delikleri yakılarak açılır; böylece sesi daha güzel çıkar. Neyin içinden geçen hava (nefes) sıcaktır ve bu nefes neyi, her geçen gün biraz daha olgunlaştırır. Bu olay insanın olgunlaşmasına benzetilir. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin ilk beytinde de ney, buradaki gibi insana benzetilmiştir. Nâmık Açıkgöz de bu doğrultuda, "Klâsik şiirde, sevgilinin eziyetleri yüzünden âh eden âşığın ağzından bir duman/nefes çıktığı farzedilir. Âh edildiği zaman, ağızdan çıkan nefes ile, neye üflenen nefesi birleştiren şâir, neyi bir insana benzetmekte ve neyin içinden geçen nefes ile, boş isteklerden kurtulmak istemeyi hayal etmektedir." der[7].

Arapça bir isim olan "hevâ" kelimesi, "heves, istek, arzu; sevgi; hoşlanma" ma'nâlarına gelmektedir[8]. Fuzûlî'de kelimenin bu ve benzeri anlamlarıyla ilgili kullanımına pek çok örnek verilebilir:

---

[5] Nâmık Açıkgöz, *Fuzûlî*, İstanbul 1998, s.122-123.

[6] Nilgün Açık, *Gayrı Redifli Gazeller, İnceleme-Açıklama-Karşılaştırma*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 1998, s. 135.

[7] Nâmık Açıkgöz, *Fuzûlî*, s. 122-123.

[8] Hevâ kelimesininin zikrettiğimiz anlamları yanında, şu'arâ tezkirelerinde "ab u hevâ" tamlaması ile iklim anlamında kullanılmıstır. H. K. Kadrî, *Büyük Türk Lugatı* ve

Kâkülün şâne açıp kıldı hevâyı müşgîn
Tîg mûyun dağıdıp etdi yeri anber-fâm *G. 182/6*

Tarağın kâkülü açıp, havayı misk kokusuna boğması âşıkların arzusudur. Âşıklar daima bu güzel kokuyu duymak için istek ve arzu duyarlar. Görüldüğü gibi "hevâ" kelimesi arzu, istek ve hava anlamları ile tevriyeli olarak kullanılmıştır.

Her taraf pür hûn eliflerdir çekilmiş göğsüme
Yâ hevâdan mevc urur bağrımdaki deryâ-yı hûn *G.229 / 2*

Aşığın ayrılık derdi dolayısıyla sinesinde elif şeklinde yaralar vardır. Şekil olarak elif vahdete delâlet eder. Sinedeki bu elifler kanlıdır ve bu kanlı denizi andıran âşığın sinesi sevgiliye kavuşma arzusu ile dalgalanmaktadır. "Hevâ" kelimesinin yukarıda değinilen özelliği gereğince düşünülürse, bu sevgili Allah'tır. Aşığın bağrındaki kan denizi sürekli olarak, Allah'a kavuşma isteği ile dalgalanmaktadır.

Muallim Naci, *Lugat-ı Naci*'de de iklim anlamı verilmiştir. Hevâ kelimesinin iklim anlamı ile kullanılışına Bâkî'den bir örnek:

Hoş geldi bana meygedenin âb u hevâsı
Billah güzel yerde yapılmış yıkılası
Bâkî

Müreccah ab u hevâsı baharı mümzâdur
Şehâdetine göre ehl-i Şâm u Şehbâ'nuñ
Kâmî

Kelimenin çoğulu olan, "hevâiyyât", *ciddî olmayan, gelip geçici şeyler* anlamındadır. Hevâyî de boş sözler ve hevâyî-meşreb / serseri ma'nâları ile kullanılmıştır:

İki üç yüz hevâyî hem ma'dud
Saçarak gitdi çarha âteş ü dûd
Zâtî

Baktığımız diger sözlüklerde (Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1987, s.1515; Sir James Redhouse, *Turkish-English Lexicon*, İstanbul 1992, s. 477; Ziya Şükün, *Ferheng-i Ziya*, İstanbul 1984, F. Steingass, *Contemporary Persian-English Dictionary*, Beyrut 1975, s.1519; *Burhan-ı Katı*, s. 630; Süleymen Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991, s. 219) makale içinde geçen anlamlarından başka bir anlamına rastlanmamıştır.

E. Kemal Eyüboğlu, *13. yy.dan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul 1973, s. 121; Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, Ankara 1965 ve Süreyya Ali Beyzadeoğlu, *Ahmed Bâdî, Armağan, Divan Şiirinde Atasözleri ve Deyimler*, Edirne 1996, s.133 adlı eserlerde, kelimenin atasözü ve deyim olarak (hevâ değişir, hâl değişmez/hevâ kuşu/hevâ-yı nefsine tabî/hevâ-yı nefsine uymak/hevâsıyla gidiyor/havaya uyma, suya dayanma/havanın gözü yaşlı/havada bulut, sen onu unut /hava almak/hava değiştirmek/havaya gitmek) kullanımı yer almaktadır.

Sînemi çâk eyle gör dil ıztırâbın aşktan
Revzen aç her dem hevâdan mevc uran deryâya bah *G.58/5*

Burada yine "hevâ" kelimesinin sadece hava anlamı ile açıklanması yeterli değildir. Kelime, istek ve hava anlamları ile tevriyeli olarak düşünülmelidir. Sinesi yırtılan âşığın, gönlü gözükecektir. Gönül bir deryadır, hava(rüzgâr)/istekten dalgalanmaktadır. Aşığın acı çeken gönlü, sevgili isteğinden dolayı dalga içindedir. Sevgili penceresini açarsa, âşığın sevgili isteği ile dalgalanmış gönlünü görecektir.

Sakın gönlüm yıkarsın pendden dem urma ey nâsıh
Hevâ-yı nefs ile bir mülkü virân eylemek olmaz *G.112/4*

Klâsik şiirde nâsıh (zâhid), şâirler veya âşıklar tarafından sevilmeyen bir tiptir. Âşık, kendisine kuru nasihat vermekten başka bir şey yapmayan nâsıhı sevemez. Hevâ-yı nefs, nefsin arzuları, istekleridir. Burada âşık, öğüt verme isteğinde olan nâsıha, bu arzusuna uyup da bir mülkü/gönlü yıkmasının yanlış olduğunu belirtir. Nâsıh'ın nefsinin isteğine uyarak öğüt vermesi âşığın gönlünü yıkacaktır.

Mansıb-ı dagdaga-fermâ-yı hayâlüñ Nâbî
Gayrı mahsûlı mı var bâd-ı hevâdan gayrı *Nâbî-7/7*[9]

Nâbî, sevgilinin hayalinin aklı karıştırmaktan başka bir kazancının bulunmaması ve tek ürününün bedava, beleş olmasına dikkat çekmektedir. Beyitte "hevâ", bedava, beleş anlamında kullanılmıştır.

Zâtî'nin şu beytinde "hevâ", hava/nefes anlamında kullanılmaktadır:

Derd ile ağlayuben âh idelüm kim yaramaz
'Işk bîmârına bu âb ü hevâdan gayrı *Zatî-2/3.*[10]

Âşık, dert ile ağladığında gözlerinden yaş akacak ve âh ettiği zaman ağzından nefes çıkacaktır. Âşığı ferahlatacak olan bu su ve havadır. Dertli birisinin, ağladığında ferahlayacağı da aşikârdır. "Hevâ" kelimesi burada anasır-ı erbaa'dan olan âb kelimesi ile atıf tamlaması içinde yer almış ve bu doğrultuda bir anlam kazanmıştır.

---

[9] Nilgün Açık, *Gayrı Redifli Gazeller, İnceleme-Açıklama*-Karşılaştırma, s. 368.
[10] Nilgün Açık, *a.g.e.*, s.102.

Beliğ'in şu beytinde, "hevâ" kelimesi, denizdeki gemi ile ilgili olarak "hava" manasında; fakat "keştî-i din: din gemisi" ile beraber dünya istekleri anlamında kullanılmıştır.

Yem-i tâ'atda sakın eyle hazar
Keştî-i dîne hevâ ede zarar[11]

Necâtî aşağıdaki beytinde "hevâ" kelimesini, gökyüzü/istek ve arzu manalarında tevriyeli kullanmıştır. Hevâya düşmek, isteğe düşmek anlamındadır.

Gün yüzlüler hevâsına düşen bulut gibi
Yile virüp karârını giryân olup gider

Fuzûlî, yukarıdaki beyitlerinde, sadece bu anlamları mı kasdetmiştir?

Şüphesiz, Fuzûlî beytin anlamının odaklaştığı "hevâ" kelimesine sözlük anlamını da yüklemiştir ve yapılan çalışmalarda, değerli bilim adamları bu anlamlar üzerinde durmuşlardır. Fakat, beytin daha iyi anlaşılması için "hevâ" kelimesi üzerinde biraz daha durmak gerekir.

Fuzûlî, beytinde, "âh"a seslenerek, yanmış cisminde "hevâ"dan başka ne bulunursa yele verilmesini, yani "hevâ"dan başka her şeyden kurtulmak istediğini söylüyor.

Beyitteki anlamın ortaya çıkması için, "âh" ve "hevâ" kelimesinin ilişkisinin bilinmesi ve buradan da, "hevâ"nın delalet ettiği sembolün anlaşılması gerekir.

"Âh" kelimesi Arap harflerinden elif ve güzel he ile yazılır. Pek çok yerde, âh ile, ilk ve son harfi elif ve güzel he olan Arap harfli "Allah" kelimesi arasında bir ilgi kurulur. Özellikle rik'a yazıda "Allah" kelimesi "âh" okunacak şekilde elif ve güzel he ile yazılır. Necâtî Bey'in bu münasebeti işleyen beyitleri:

Celâli yazmağa dendân-ı hâme
Dönüpdür âh içinde iki lâme

—

[11] Abdulkerim Abdulkadiroğlu, "Beliğ'in Gül-i Sadberg (Manzum Yüz Hadis Tercümesi)'inden", *Kültürümüzden Esintiler*, Ankara 1997, s. 187.

Miskin Necâtî derd ile her şâm u seher
Âh it ki içinde bulunur ilâh âh

Kamu yirde bulınur hâzır u nâzırdur evet
Âh içinde bulınur gel diyelüm âh Allâh[12]

Her ne kadar beyitte, ney-âh ilişkisi yüzünden "âh"ı, "soluk, nefes" olarak anlamak mümkünse de, Fuzûlî'nin âh-Allah ilişkisini de göz önünde bulundurması mümkündür.

Beyitteki "âh-hevâ" ilişkisine gelince...

Bilindiği gibi Arapça "hevâ" kelimesi güzel he, vav ve elif (elif-i maksure) harflerinden oluşmaktadır. Kelimenin ilk iki harfi olan he ve vav harfleri Arapça "Hüve: Hû: O"[13] anlamına gelmekte ve bu kelime, yaygın olarak "Allah"ı kastederek kullanılmaktadır. Fuzûlî, "hevâ" kelimesinin bu özelliğine, *Divân*'ının ilk manzûmesi olan tevhidin ilk harfi olarak kullanmakla dikkat çekmiştir:

Hevâ arâyiş-i gülzâre oldu çihre-güşâ
Bahâr gülşene giydirdi hulle-i hadrâ

Beyitte, gül bahçesindeki goncaların açılmasına sebep olup, bu sayede bahçeyi süslü bir yer yapan "hevâ" yani sabâ rüzgârıdır. Bahar ayının gelişi, bahar ayında tabiattaki herşeyin canlanması, Allah'ın takdiri ile zuhur eden olaylardır. Beyitte doğrudan Allah adı zikredilmemiş olsa bile, beyit anlam ve "hevâ" kelimesi ile, Allah'a göndermede bulunmaktadır. Ancak, Fuzûlî gibi, tasavvufî yönü ağır basan bir şâir, divânına niçin "hevâ" kelimesi ile başlamıştır? Gelenekte klâsik Türk şâirleri, eserlerine Allah'ın adını zikrederek başlamayı tercih ederlerdi. Mesela Süleyman Çelebi, Vesiletü'n-Necat adlı mevlidine,

Allah adın zikr edelim evvelâ
Vâcib oldur cümle işde her kula[14]

beytiyle başlar. Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî ise, Mesnevî'ye,

---

[12] Nâmık Açıkgöz, "Fuzûlî'nin Bir Beyti Etrafında Düşünceler", *Azerbaycan Türkleri Dergisi*, İstanbul 1990, S.3, s. 38-40 ; Cemal Kurnaz, "Ah'a Dair", *Türk Kültürü*, XXV, 292 (1987), s. 47-52; Amil Çelebioğlu, "Harflere Dâir", *Milli Kültür*, Ankara 1980, s. 62-63.

[13] Cemal Kurnaz/Mustafa Tatçı, *Türk Edebiyatında Hû Şiirleri*, Ankara 1999.

[14] Neclâ Pekolcay, *Süleyman Çelebi, Mevlid*, İstanbul 1992, s. 53.

Bişnev ez-ney çün hikâyet mî-koned
Ez-cüdâyîhâ şikâyet mî-koned

beytiyle, "besmele"ye ve dolayısıyla Allah'a atıfta bulunmak suretiyle başlar[15].

Fuzûlî de, Divân'ının ilk beytinin ilk kelimesi olarak, "hevâ"yı tercih etmiştir. Bu tercihte şüphesiz, kelimenin yukarıda bahsedilen özelliklerinin rolü vardır.

Bu açıklamalardan sonra, Fuzûlî'nin;

Ney-i bezm-i gamem ey âh ne bulsan yele ver
Oda yanmış kuru cismimde hevâdan gayrı

beytindeki "hevâ" kelimesini, diğer anlamlarıyla beraber "Allah"ı çağrıştırmak şeklinde de anlamak mümkündür. Bu da kesretten arınmayı amaçlayan tasavvufî anlayışa uygun düşmektedir.

"Âh" kelimesiyle ilgili tespitlerle beraber bu gözle bakıldığında, beyti, "Ey Allah'ım, gam meclisinin neyiyim; ateşlerde yanarak her şeyden temizlenen cismimde senden başka ne bulursan, hepsini yele ver ki, fenâ-fillah mertebesine kavuşabileyim." şeklinde anlamak mümkündür.

"Fuzuli's «Hevâdan Gayri»"

Abstract

In classical Turkish poem, to enter into the imaginary world created by words, it is possible only to analyze the background and the civilization appearing in words. To comprehend the couplet throughly it is necessary to know both literary meaning and symbolic values of words. It appears that the meaning of couplet is hidden behind teşbih (simile), istiare (metaphore), mecaz (metaphore), telmih (allusion), tevriye (allegory) which are all artistic ways having ties with meaning or the script. Reading the couplet, comprehending the imaginary world of a poet, pointing out the originality of poet's use of words, stressing on each word of a couplet will definitely help understand the complet as it should be.

Regarding the important role of word in understanding the complet, in this study touched upon the imaginary world created by the word "hevâ" in Fuzûli's gazel rhyming "gayri" and word's meanins such as air, love, inclination and desire, tone, and analises of critics in the field, and Fuzûli's use of word in his other works. Moreover, in order to shed light on the meaning of a couplet, relationship between word "âh (sigh)" and "hevâ (inclination)" and from this the symbol of the word "hevâ" have been pointed out.

Keywords:

hevâ (inclination), other, Fuzuli, sigh, love

[15] Kenan Rifaî, *Şerhli Mesnevî-i Şerîf*, İstanbul 1973, s. 2.